

Bra stängsel skapar goda

| av Hannes H. Gissurarson

Privat äganderätt är inte bara moraliskt rätt utan också viktig för ett effektivt resursutnyttjande. Det visar till exempel den isländska fiskepolitiken.

PRIVAT ÄGANDERÄTT TILL naturresurser innebär att ägaren har rätt att hindra andra från att utnyttja resursen ifråga. Det är en rätt som kan göras gällande gentemot andra människor.

Hur kan det komma sig att enskilda människor kan ha en sådan rätt? Och varför? För John Locke var privat äganderätt naturlig på så sätt att den växte fram innan stater bildades – med själva syftet att skydda privat egendom.

Även om Gud hade givit jorden och det som fanns på jorden till hela mänskligheten kunde enskilda individer tillägna sig egendom om det fanns ”tillräcklig och lika bra egendom kvar till andra”. Robert Nozick hävdade däremot att andra inte skulle få försättas i ett sämre läge genom att en individ tillägnade sig viss egendom.

Människor har inte nödvändigtvis gjort sig förtjänta av det de äger, oavsett om det är individuella egenskaper och förmågor eller världslig egendom, men de har rätt till sin egendom antingen för att de inte försatt andra i ett sämre läge genom att tillägna sig egendom eller också för att egendomen överförts till dem utan att andras rättigheter kränkts – till exempel genom att de köpt, fått eller ärvt den.

David Hume hävdade att naturen var njuigg och människor var själviska. Fred och välstånd säkerställdes genom beteenderegler, de viktigaste handlade om ägande och frivilliga överföringar. Med andra ord: bra stängsel skapade goda grannar.

Privat ägande växte fram ur bristsituationer. När brist på en vara uppstår, på grund av ny teknologi eller för att konsumenternas preferenser förändrats, reduceras de skadliga effekterna till ett minimum genom att äganderätt etableras i varan. Teorin om privat äganderätt är övertygande och kraftfull när den tillämpas på delbara varor som mark och boskap. Mark kan inhägnas, boskap kan märkas. Ägaren bevakar sin egendom och resultatet

blir att alla – eller åtminstone de flesta – kommer i ett bättre läge. Men hur är det med till synes odelbar egendom som radiofrekvenser, betesmarker i bergen och fiskevatten ute i haven? Hur kan människor etablera äganderätt till dem? Och varför?

FISKEVATTEN

Det fria fisket i havet är inte effektivt. Man kan lätt visa att – allt annat lika – alltför många fartyg skulle fiska vid den bästa av två fiskeplatser. Det beror på den fria tillgången: de två vattnen är icke-exkluderande resurser. Det finns inget pris som avspeglar deras respektive rikedom på fisk och som därigenom styr individer till den mest effektiva resursanvändningen i förhållande till ekonomiska möjligheter på land. Fiskarna betraktar båda fiskeplasterna som fria tillgångar. I stället borde hyra tas ut för fiskeplatserna precis som hyra tas ut för ett stycke mark. Fiskerinäringen skulle då växa, fiskeflottan utökas med nya båtar ända tills inga mera vinster kan göras från fisket. En metod skulle kunna vara avgifter, för tillträde till fiskeplatserna, som avspeglar den olika stora tillgången i de två vattnen. Avgiften skulle vara

högre vid den rikare fiskeplatsen än vid den mindre fiskrika. Då har äganderätten till de två fiskeplatserna definierats så att staten är ägare, inte enskilda fiskeriföretag även om de senare mot avgift skulle bruka dem. Då begränsas tillgången och på det sättet förvandlas fiskeplatserna till exkluderande resurser.

Det är rätt att fiskerinäringens bristande effektivitet beror på den fria tillgången till fiskeplasterna, men analysen har brister. För det första förutsätter olika tillträdesavgifter till olika fiskeplatser både större kunskap om dessa områden än staten kan förväntas ha och dessutom omfattande bevakning. För det andra saknas tydliga garantier för att politiken kan leverera de institutionella ordningar som krävs.

Slutligen är fisk en knapp resurs med starka incita-

”Fiskerinäringens
bristande effektivitet
beror på den
fria tillgången till
fiskeplasterna.”

grannar – också i havet

ment att snabbt ta upp den innan någon annan hinner – det finns incitament att överinvestera i fiskerinäringen. Fiskarna orsakar på så sätt kostnader för varandra. Externa effekter skapas. Fiskarna borde i stället finna regler för att gemensamt begränsa dessa kostnader eller åtminstone reducera dem till en miniminivå, försöka ”internalisera de externa effekterna”. Det är syftet med privat äganderätt. I stället för att staten bestämmer att fiskeplatserna är offentlig egendom och tar betalt för användandet bör man låta fiskarna inmuta och äga fiskeplatser och därigenom exkludera andra från användandet av dem.

De kan då kompensera sig för de inkomster de tidigare gått miste om genom överinvesteringar. I själva verket borde fastställandet av privata äganderätter till fiskeplatserna vara relativt enkelt, givet premisen att det finns tydligt identifierbara fiskeplatser.

Men att skapa äganderätt till fiskeplatser reser flera problem. Ett är att enskilda fiskeplatser kan sträcka sig över enorma havsytor – alldeles för stora för att något enskilt fiskeriföretag ska kunna muta in dem. Ett annat är att en del arter (exempelvis sillen i Nordatlanten och tonfisk i Stilla Havet) inte håller sig i ett enskilt identifierbart fiskeområde.

KUSTFISKE

I Danmark fångar man ål i ryssjor som läggs ut i havet, nära kusten. Traditionellt hade ägarna till bondgårdarna vid kusten exklusiv rätt att lägga ut ålryssjor. Ofta använde de sig inte själva av denna rätt utan arrenderade ut den till professionella ålfiskare. På 1920- och det tidiga 30-talet krävde ålfiskarna att böndernas traditionella rätt att lägga ut ryssjor avskaffades. Ändringen skulle innebära en övergång från begränsad till fri tillgång.

Det var en illusion att tro att ålfiskarna skulle få det bättre genom fri tillgång. I stället för att använda en del av sina inkomster för att betala arrende till kustbönderna behövde de använda motsvarande summor för utrustning och större investeringar i övrigt. Dessutom skulle staten tvingas kompensera bönderna för deras förlorade rätt. Tyvärr lyssnade inte den danska staten på varningar.

Det var bättre att kustbönderna fick intäkter från ålfisket än att ingen fick det, som blev följden när böndernas rätt avskaffades. En rimlig åtgärd hade varit att göra det enklare för ålfiskarna att köpa rätten av bön-

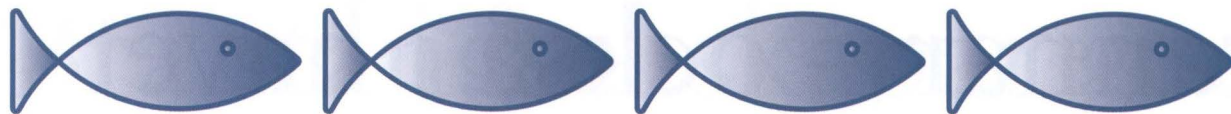
derna permanent i stället för att bara arrendera den under en säsong i taget. Det skulle ha gynnat båda parter eftersom rätten att fiska ål sannolikt var värd mer för ålfiskarna än för bönderna som bara drog nytta av den extra inkomst rätten medförde.

Det finns några typer av fiskeverksamhet som är territoriella till sin natur vilket gör privat äganderätt enkel att upprätthålla. Förutom den danska ålen är räkhummer- och musselindustrierna på Island andra sådana exempel. Produkterna fångas nära kusten, i lokala lätt identifierbara områden – för det mesta ganska små. Det finns inga skäl mot att sådana områden är privat ägda. Kostnader för inhägnad (eller övervakning) är låga och produkterna är fullkomligt delbara. Bönderna längs den isländska kusten har traditionellt exklusiv rätt att skörda längs stranden (sådan som ägg och ejderdun, vrakgods och valar) och drygt 100 meter ut i havet. Bönder vid sjöarna har motsvarande rätt: varje enskild bonde vid en sjö har en exklusiv rätt att fiska i sjön och 110 meter ut om sjön är så stor att någon del blir över. Denna del tillhör bönderna längs sjön gemensamt (och utgör gemensam egendom snarare än en allmänning). Det man fann längs stranden – ägg, ejderdun, vrakgods och någon enstaka val – var viktigt när Island var fattigt och befolkningen försörjde sig på jordbruk före slutet av 1800-talet.

RADIOSÄNDNINGAR

Kommersiella radiosändningar i USA är ett bra exempel på hur privata äganderätter utvecklas som en reaktion på de skadliga effekterna av att en bristsituation uppstår. Det fanns en gräns för hur många radiostationer som kunde verka i samma område. En station måste begränsa sig till ett visst område och sända på en viss frekvens för att inte störa sändningar från andra stationer i närheten.

Men numera regleras sändningarna av staten. En station får sig tilldelat en sändningslicens som inte kan överlåtas och som gäller ett visst område och en speciell frekvens. I många länder hade staten åtminstone till nyligen till och

med monopol på sändningarna. Men i USA uppstod faktiskt privata äganderätter. 1920–23 utfärdade den federala staten licenser till radiostationer. När efterfrågan blev för stor höll staten inne med ytterligare licenser. 1923 beslutade en domstol att den inte hade rätt att göra det eftersom det inte fanns någon i lagen reglerad standard att bedöma konkurrerande ansökningar efter. Kvar stod rätten att besluta om individuella stationers plats, tid och frekvens för att minimera störningar. Under 1923–26 fortsatte i praktiken ransoneringen av radiolicenser. Eftersom radiostationerna behöll sina licenser när de såldes fanns det ett pris på licenser, eller frekvenser, som indirekt reflekterades i priset på radiostationen. Men 1926 beslutade en domstol att den federala regeringen saknade rätt att definiera individuella rätter till radiosändningar, som de licenser som hittills utfärdats. Detta skapade fri tillgång till en resurs som det var brist på och resultatet blev kaos. En dom hösten 1926 formulerade en tänkbar lösning.

Radiostationen WGN hade sänt på en viss frekvens över Chicago och skaffat sig trogna lyssnare. När en annan station började sända på en närliggande frekvens gick WGN till domstol. WGN hävdade att det var nödvändigt med ett visst avstånd mellan frekvenserna för stationer som befann sig nära varandra och att nykomlingen skadade en lagligen förvärvat affärsegendom – den goodwill som var förknippad med WGN:s etablerade frekvens. Domstolen beslöt på sedvanerättsliga principer att radiostationer som köpts och sålts med det underförstådda villkoret att de skulle få behålla sina licenser och eftersom de hade etablerat goodwill bland lyssnarna hade exklusiv rätt att använda frekvenserna de sände på.

Vad domstolen de facto beslutade var att privat äganderätt etablerades på radioområdet genom principen om först till kvarn. Sändningsrätter höll på att etableras som privata äganderätter. Men då ingrep kongressen och antog en lag som gjorde radioområdet till offentlig egendom och som gav staten rätt att utfärda sändningslicenser som inte kunde överlåtas.

Det sades också att ”Uncle Sam bör inte bara övervaka detta ’nya område’, han bör också se till så att ingen använder det som inte lovar att uppföra sig väl.”

”Privata äganderätter kan försvaras med politiska och sociala argument såväl som ekonomiska.”

De stora radiostationerna stödde lagen eftersom licenserna fördelades till dem som redan hade. De hade lobbats för att nykomlingar skulle nekas licenser och för att sändningsbandet inte skulle utökas vilket var tekniskt möjligt. Radiolagen var resultatet av en allians mellan de stora radiostationerna, som ville begränsa tillträde till radioområdet mera än väl fungerande marknadskrafter skulle åstadkomma, och politiker som ville skaffa sig kontroll över det nya mediet. Det första vi lär av detta är att det fanns en lösning på problemet med störningar av radiosändningar; privata äganderätter som var exkluderande, delbara, överföringsbara och permanenta.

Några ekonomer noterade senare hur ineffektiv den amerikanska regleringen av sändningar var och pläderade för en fri marknad för sändningslicenser genom att de auktioneras ut. Men detta hade inte behövts om lagstiftningen hade fått utvecklas i den riktning den var på väg hösten 1926. En andra lärdom är att det inte räcker att studera hur aktörerna på marknaden beter sig under givna tekniska begränsningar – man kan inte bortse från politikens roll i processen.

BETESMARKER

Island upptäcktes av nordiska vikingar på 800-talet och de första bosättarna kom huvudsakligen från Norge 874–930.

Landet är visserligen stort men bara delar är beboeliga, oftast trånga dalgångar med floder som rinner ner mot kusten. Dalarna är omgivna av höglänta områden, hedlandskap och berg som ofta täcks av glaciärer. Nybyggarna upptäckte snart att landet lämpade sig bättre för boskapsuppfödning än för odling. Fårhjordar kunde beta obevakade i bergen under sommaren eftersom det inte fanns några vilda djur (utom rävar) som hotade dem. Varje nybyggare gjorde anspråk på en bit mark i en dal för sig egen och sin familjs och sitt hushålls räkning. Men de flesta betesmarkerna i bergen tillhörde de så kallade ”hreppur”, det vill säga dalböndernas bygemenskap. ”Hreppur” övervakade inte bara betesmarkerna utan tog också in skatt, försäkrade mot förlust av boskap eller hus och tog hand om de fattiga.

Eftersom exkluderingskostnaderna hade blivit förhållandevis höga för alla enskilda jordlotter medan

de blev mycket lägre för vidsträckt gemensamma områden var det ingen som gjorde anspråk på att äga bergsmarkerna privat som marken i dalarna. Individuella jordlotter behövde vara stora eftersom vegetationen var utspridd och känslig för klimatändringar vilket gjorde att betesförhållandena ändrades från ett år till ett annat. Övervakningskostnaderna skulle ha blivit höga. Kostnader för inhägnader i den oländiga terrängen skulle ha blivit oerhörda men naturen åstadkom ofta på egen hand inhägnader med hjälp av floder, sjöar, branta berg, ödemarker och glaciärer. Men de sträckte sig över mycket stora ytor. Det fanns stordriftsfördelar med att byn gemensamt drev upp fåren i bergen under försommaren och sedan ner dem igen under hösten. Även om bergsmarkerna inte var en kollektiv nyttighet i egentlig mening så var det gemensamma användandet av dem ekonomiskt.

Men vilken markyta var mest ekonomisk att bruka? Hur skulle de bönder som använde en speciell bergsmark kunna upprätthålla sina individuella äganderätter till fåren? Och hur skulle bönderna bära sig åt för att undvika att markerna betades ut? Hreppur blev den enklaste enheten för att bruka bergsmarkerna eftersom den redan existerade och oftast hade naturliga gränser. En hreppurs yta var vanligtvis en dalgång omgiven av berg. Transaktionskostnaderna i en hreppur var låga eftersom man kände varandra, samhället var stabilt och en människas goda rykte värderades högt. Svaret på den andra frågan är att det var enkelt att etablera och tillämpa privat äganderätt till får. Man märkte dem helt enkelt i örat med sitt bomärke. För det tredje undvek bönderna att markerna betades ut genom ett system av individuella betesrätter. Varje bonde hade incitament att driva upp fler får i bergen än vad som var optimalt eftersom han trodde att han ensam skulle dra nytta av att ha flera får som betade däruppe men kostnaderna delade han med alla de andra bönderna. För att undvika sådant snyltande hade ledarna i varje hreppur skyldighet att ta reda på hur många får som maximalt kunde beta på ett stycke mark utan att hjordens genomsnittsvikt påverkades. Den gamla isländska lagboken som gällde till 1280 säger: "Låt dem ta reda på vilket antal som enligt deras bedömning inte leder till fetare får om antalet minskas utan också fyller betesmarken." När väl det totala anta-

let djur fastställts fick varje bonde en kvot som byggde på värdet av hans gård. Den som överskred sin kvot tvingades betala straffavgift för varje får. Den var dubbel så hög som hyran för betesmarken för en utomstående. Systemet förefaller ha fungerat och fyllt sin funktion, som var att begränsa utnyttjandet till en optimal nivå.

LAXFISKE

Nybyggarna på Island upptäckte snart att ungefär 80 av floderna som rann ner från bergen genom dalarna och ut i havet var rika på lax. Laxen tillbringar sina första år i floden och rör sig sedan ut i havet där den stannar ett par år för att sedan återvända för att leka. Trots att lax-

floder utgör typiska kollektiva, icke delbara, tillgångar dröjde det till 1800-talet innan en bristsituation uppstod. Det isländska laxfisket regleras huvudsakligen av traditio-

"Man kan inte bortse från politikens roll i processen."

ner och lagar från 1800-talet. Det är över huvud taget inte tillåtet att fiska lax i havet. När det gäller sötvattensfisket har traditionellt de strandägande bönderna ägt fiskerätterna. För varje flod måste bönderna bilda en fiskeförening. Fiskesäsongen sträcker sig från senare delen av maj till slutet av september. Det är tillåtet att fiska 12 timmar, mellan gryning och skymning, men alltid förbjudet till 7 på morgonen. Endast handredskap är tillåtna. En tumregel om en fisk per dag och spö används för att bestämma det totala antalet tillåtna spön per flod. Restriktioner av tillåtna agn förekommer i några floder.

Fiskerätterna arrenderas vanligen ut av fiskeföreningarna till metsällskap. Metsällskapen å sin sida hyr ut metspön per dag till individer och företag. Det leder till att genomsnittsvärdet på varje fisk är minst tio gånger högre än priset på fiskmarknaden. Numera är sötvattensfisket av lax en värdefull tillgång. Varje säsong fångas cirka 35 000 laxar och det totala värdet på en säsongsfiskearrenden beräknas till 30 miljoner dollar. Inget tyder på att floderna blir utfiskade. Många metsällskap har förbättrat beståndet genom att sätta ut laxyngel.

Fiskerätten i de isländska floderna kan ses som de strandägande böndernas privata egendom. Men de uppvisar en del särdrag. De är visserligen exkluderande och permanenta men de är inte delbara eller fullt ut möjliga att överföra. En bonde får inte sälja sin gårds fiskerätt trots att

*Torsken smakar
bättre än den
ser ut.*

FOTO: Pictures On Demand

fiskeföreningen han är medlem i vanligen arrenderar ut fisket under säsongen. Rätten kan alltså bara överföras under fiskesäsongen men inte för alltid. Detta är tveklöst ett uttryck för en politisk ambition att bibehålla traditionellt jordbruk i de isländska dalarna. Men fiskerätterna inskränks genom regleringar av vilka redskap som är tillåtna, antalet spön etc. Om målsättningen vore att fånga lax till lägsta kostnad borde man sannolikt använda nät i flodmynningen i stället för att fiska med spö.

Men marknaden för fiskerätter, spön som hyrs ut per dag, är inte en marknad för lax utan för naturupplevelser. Kvoterna i floderna är ”fångstansträngningskvoter”, definierade i termer av tillåten utrustning, fisketid och fiskesäsong och ibland också tillåtet agn. Det är ett välkänt faktum att fångstansträngningskvoter när det gäller fiske är mindre effektiva än fångstkvoter eftersom kvotinnehavaren inte har tillräckliga incitament att minska sina kostnader – han tenderar att försöka maximera resultatet. Men här råkar man reglera precis det människor är ute efter: att få tillbringa en dag med att försöka fånga lax med spö.

ISLÄNSKT HAVSFISKE

Det isländska havsfisket delas i tre typer. Viktigast är djupvattensfisket – torsk, kolja, kungsfisk och andra arter – som utövas i väl definierade djuphavsområden. Fisket av sill och lodda, som rör sig över stora ytor i Nordatlanten, ut och in i isländskt territorialvatten är den andra

typen. Slutligen finns räk-, hummer- och musselfisket som är kustnära, lokalt. Detta ökade i betydelse när sillen, till följd av utfiskning, i stort sett försvann i mitten av 1960-talet. Fiskarna hade därför stor förståelse för att något måste göras när rapporter i mitten av 70-talet varnade för att också torskbeståndet riskerade försvinna. Sedan Island 1975 utvidgat territorialvattnet fick staten stöd av näringen för att hushålla med torsken. 1975, efter ett moratorium, återupptogs sillfisket med ett maximerat uttag. Varje fartyg (de hade alla ungefär samma kapacitet) fick samma individuella kvot av detta uttag. 1979 gjordes kvoterna överföringsbara. För djuphavs fisket fanns 77–83 ett system med fångstansträngningskvoter med ett högsta antal fiskedagar. Det fungerade inte. För att inte spräcka taket för uttaget av fisk fick man – drastiskt – minska antalet fiskedagar. 1983 beslutades att i stället införa fångstkvoter. Eftersom fiskarna i fjordarna på västra Island, som ligger närmast de rikaste fiskevattnen, trodde att de gynnades av fångstansträngningskvoter gjorde de hårt motstånd. Resultatet blev en kompromiss och i flera år hade man ett blandat system. Men 1991 infördes ett heltäckande system med individuella transfereringsbara kvoter i allt kommersiellt fiske.

Ett högsta tillåtet uttag fastställs för varje art. De individuella kvoterna fördelades första gången med hänsyn till fartygens fångsthistoria under de tre åren före 1984, men sedan de blivit överföringsbara har mer än 80 procent av dem bytt innehavare.

De individuella kvoterna är egentligen icke-territoriella rätter att ta upp fisk. Anledningen till att de är icke-territoriella är att åtminstone sill- och loddfisket måste röra sig över stora områden. Och även om det finns väl definierade områden för djuphavsfiske så varierar områdenas kvalitet vilket gör att fiskefartygen vill ha möjlighet att flytta sig från ett område till ett annat. Det är egentligen bara för räkor, hummer och musslor som territoriella fiskerätter kunde ha utvecklats, men det ansågs bättre att integrera allt inom samma system.

De individuella kvoterna uppvisar de flesta av den privata äganderättens karakteristika: de är exkluderande, delbara, överföringsbara och permanenta. Systemet har fungerat mycket bättre än andra försök att kontrollera fisket runt om i världen. Eftersom ett enskilt fiskeriföretag har rätt att fånga en viss andel av en speciell fiskart har det både incitament att minimera kostnaderna för att få upp andelen och intresse av lönsamhet på längre sikt. Sedan 1991 har den isländska fiskerinäringen konsekvent förespråkat försiktigt låga fångstnivåer.

Men systemet är långt ifrån perfekt. En brist ligger i fiskerättens natur. Rätten formuleras i ett visst antal ton per säsong. Men om mycket av fångsten är av låg kvalitet har fiskaren incitament att kasta den. På Island är detta dock inget stort problem och den teoretiska lösningen är att utfärda olika kvoter för exemplar av samma art men olika kvalitet och att göra det lätt att transferera kvoterna (det sista är faktiskt fallet på Island). Andra brister kan elimineras genom enkla förändringar i den nuvarande lagstiftningen. För det första fastställs vanligen taket för fångsten på biologiska grunder för att maximera fångsten – inte vinsten. Det vore önskvärt om fiskerinäringen kunde sköta detta själv utan politisk inblandning. För det andra är en del mindre båtar fortfarande utanför systemet. För det tredje finns det restriktioner på överförandet av kvoter, som till exempel en gräns för hur många ett enskilt företag får äga. Kvoterna är också bundna till fartyg och kan bara överföras mellan fartyg. För det fjärde – och detta är den största bristen – har det funnits ett motstånd mot att erkänna de individuella kvoterna som privat äganderätt. Man får exempelvis inte använda dem som säkerhet för lån även om bankerna kringgår detta genom att skriva in i länehandlingen att ägaren inte kan överföra fartygets kvoter utan bankens tillstånd.

De individuella kvoternas osäkra legala status är det största kvarvarande problemet i det isländska systemet.

KVOTAUKTION?

Lagstiftarna har inte utvecklat kvoterna till privata äganderätter för att det finns ett utbrett motstånd mot att

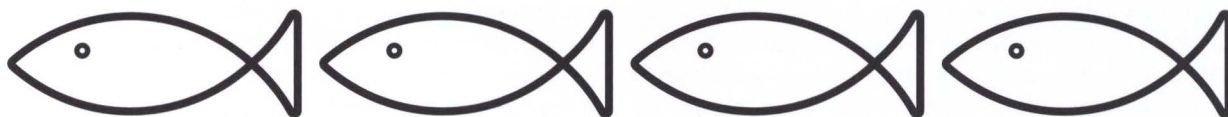
kostnader som tidigare spreds ut i höga fångstkostnader nu är mer synliga och bärs av kvotinnehavarna, alltså av dem som äger fiskefartygen. Fiskeindustrin har långsamt förändrats. När kvoter överförs köper de som vill stanna ut dem som vill sluta fiska. De flesta ekonomer menar att det är precis det som behövs: överinvesteringar, en ständigt expanderande fiskeflotta som jagar en minskande mängd fisk har ersatts av att somliga lämnar branschen – ett minskat antal fartyg fångar friskare fisk. Men när systemet med individuella kvoter introducerades 1983 och lång tid därefter fanns det ekonomer som föreslog att nödvändiga nedskärningar skulle tvingas fram genom att staten auktionerade ut kvoter i stället för att fördela dem efter fartygens fångsthistoria. Liknande argument kan anföras mot detta förslag som mot idén om avgifter för tillträde till individuella fiskeriområden. Problemet är de ömsesidigt skadliga effekterna av fiskares ekonomiska aktiviteter i avsaknad av ordentligt definierade fiskerätter. Man kan göra en jämförelse med de externa effekterna i radioindustrin, som vi diskuterade ovan. I det fallet är de externa effekterna

tydliga. De består av störningar när någon sänder i ens närhet – både geografisk närhet och på en frekvens i närheten. Men det verkar naturligt att förbättra reglerna på

ett sådant sätt att fiskarna kunde internalisera de externa effekterna och inte hamnade i samma situation, eller en sämre situation, som tidigare.

Man kan diskutera detta från en annan utgångspunkt. Nozicks uppfattning om rättvis ursprunglig anskaffning förutsatte att det avsedda förvärvet inte försatte andra i ett sämre läge. Det är uppenbart att några kommer att hamna i ett bättre läge och att ingen kommer att hamna i ett sämre läge genom att de individuella kvoternas ursprungliga allokering till fiskebåtarna görs på grundval av båtarnas fångsthistoria. Det som sedan skulle hända – och som de facto hände på Island – är att kvoterna med tiden skulle transfereras från dem som ville lämna fiskerinäringen till dem som ville fortsätta. Båda grupperna skulle hamna i ett bättre läge, både de som sålde sina kvoter och de som köpte kvoter och stannade kvar i fiskeribranschen. Även staten och allmänheten skulle hamna i ett bättre läge eftersom man skulle uppnå ett effektivare utnyttjande av en knapp resurs – andra skulle vinna på att överflödigt kapital frigjordes från fiskerinäringen. Men om de individuella kvoterna hade allokerats genom en auktion där oförmåga att betala det begärda priset hade lett till den önskade reduktionen av fiskeflottan så hade det varit ett orättvist ursprungligt anskaffande (av staten) i Nozicks mening. I det fallet skulle staten ha hamnat i ett bättre läge, de som hade råd att köpa kvoterna skulle befinna sig i ungefär samma

”En dåre och hans tillgångar skiljs fort från varandra.”

situation som tidigare, men de skulle betala staten för kvoterna i stället för att som tidigare investera i överkapacitet. De som inte hade råd att köpa kvoter skulle däremot hamna i ett betydligt sämre läge eftersom de skulle tvingas lämna fiskerinäringen och utan kompensation förlora både fysiskt kapital och humankapital som de hade byggt upp under många år och som var nära förbundet med fiskerinäringen. Politiskt var det naturligtvis så att valet stod mellan att köpa ut fiskarna eller att tvinga bort dem. Att göra den första fördelningen på grund av den historiska fångsten gjorde de nödvändiga anpassningarna enklare och smidigare och därför gick processen lättare. Inkomsterna som så småningom växte fram – egentligen jordröntan! – kunde användas för att köpa och sälja kvoter och för att förenkla förändringen. Det är sant att andra – de som saknade fångsthistoria – utestängdes. Men den möjlighet som nykomlingarna utestängdes från var den värdelösa möjligheten att delta i en tävling för att driva ner vinsterna till ingenting genom för omfattande fiske.

ICKE-EXKLUDERANDE RESURSER

Privata äganderätter är fortfarande tämligen kontroversiella, inte minst bland politiska filosofer. Rawls ansåg inte ens att människor hade äganderätt till personliga tillgångar, som talang och förmåga, och den inkomst eller hyra som dessa tillgångar kunde generera genom fritt utbyte på marknaden. Rawls huvudsakliga argument mot att individer hade rätt till den inkomst som deras personliga tillgångar genererade liknade argumenten mot markägare som inkasserade hyra för mark: den ursprungliga fördelningen av mark var moraliskt godtycklig. Det var som argument mot sådana teorier som Nozick utvecklade sin rättviseteori: människor kan vara berättigade till egendom om de har tillägnat sig egendomen på ett sätt som inte gjort att andra hamnat i ett sämre läge. Men i detta sammanhang kan två historier som berättas av ekonomer som är skeptiska till "den obegränsade marknaden" vara lärorika. De bygger båda på samma analys som den om de två fiskeplatserna med olika kvalitet. Den brittiske ekonomen Pigou berättade om två vägar av olika kvalitet som går mellan samma städer. Den ena vägen var smal och bra, den andra bred och dålig. Han visade att

trafiken skulle allokeras fel mellan de två vägarna – lastbilar skulle välja den bättre vägen och på det sättet orsaka stopp i trafiken. Nyttan av den bättre vägens högre kvalitet skulle skingras i form av trafikstockningar. För att rätta till situationen föreslog Pigou avgifter för tillträde till vägen. Staten borde ta ut tull för användandet av den smala vägen och tullen skulle avspegla vägens högre värde. Men han hade förbiset en annan tänkbar lösning. Om den bättre vägen var privatägd skulle dess ägare ta ut ett lämpligt pris för användandet av vägen. Pigou plockade i all tysthet bort exemplet från senare utgåvor av sina verk.

”Egendom gör det
möjligt för människor att
planera framtiden.”

Men bilden av staten som auktionsutropare, som genom tullar och skatter ser till att alla bristvaror får ett korrekt pris i stället för att överlåta detta till marknaden, med väl definierade privata äganderätter, kan ha funnits i bakhuvudet på de isländska ekonomer som ville att staten skulle sälja de individuella fiskekvoterna på auktion.

Paul Samuelson beskriver två olika bördiga jordlotter. Båda jordlotterna används som gemensam egendom av de sex invånarna i en by. Den bättre jordlotten skulle överutnyttjas och nettoresultatet för samhället blir lägre utan hyra som återspeglar jordlotternas produktivitet. Men om hyran inkasserades av en "hyresvärd" och inte av bygemenskapen (som sedan skulle ha fördelat hyran bland invånarna) skulle lönerna i byn sjunka. Samuelssons slutsats var att Marx hade haft rätt om att inhägnader av allmänningar faktiskt kunde försämrade arbetsvillkoren även om kapitalisterna vann på det och samhällets nettoresultat ökade. Men Samuelsons analys visar inte att en privatisering av de två jordlotterna skulle försätta byborna i ett sämre läge. Om de två jordlotterna delades upp i sex lika värdefulla bitar och sedan fördelades mellan de individuella byborna och inte till människor utanför byn (t ex staten) så skulle byborna vinna och nettoresultatet för samhället skulle öka.

Det skulle innebära en ursprunglig allokering enligt principen om först till kvarn, snarlik den av radiofrekvenser som amerikanska domstolar drev fram på 20-talet, tills de stoppades av kongressen 1927. Den skulle också likna den fördelning av fiskekvoter på Island som grundades på tidigare fångst. Ett system med hyror som

betalas till bygemenskapen med en mekanism för omfördelning till invånarna var onödigt. Det är dessutom föga troligt att den potentiella hyran skulle vara densamma oavsett om marken ägdes gemensamt eller privat. Privat ägande skulle skapa mycket starkare incitament för att söka efter nya och mer lönsamma användningsområden.

PRIVATA ÄGANDERÄTTER

Privata äganderätter är tillämpliga, och faktiskt har tillämpats, på många områden utanför de traditionella – mark, boskap och andra synliga och påtagliga varor. Det fanns inga tekniska hinder för ett system med privata äganderätter till radiofrekvenser och sådana rätter hade snabbt uppstått när den amerikanska kongressen gick in och stoppade processen. Inte heller fanns det några tekniska hinder för privat äganderätt till vissa resurser längs kusterna, exempelvis rätten att lägga ut ålryssjor i Danmark, även om de danska lagstiftarna avskaffade rätten och därigenom införde problemet med fri och öppen tillgång till ålfiske. När resursen är så riklig att ingen enskild ägare kan hantera den på ett ekonomiskt sätt – som de isländska bergsbetesmarkerna, laxfloderna och fiskeplatserna – kan individuell rätt kombineras med gemensam förvaltning av resurserna. Exemplet illustrerar äganderätter som uppstår som svar på bristsituationer och externaliteter och som möjliggör för deltagarna i de aktuella ekonomiska aktiviteterna att internalisera dessa externaliteter. Exemplet visar också tydligt att den privata äganderättens framväxt som ett sätt att internalisera externaliteter har två sidor. Den ena är efterfrågesidan som har beskrivits utförligt i den omfattande litteraturen om det ekonomiska behovet av och fördelarna med privata äganderätter. Men vi har också utbudssidan. Det måste finnas politiskt stöd för lämplig lagstiftning, eller åtminstone för att lagstiftaren inte ska ingripa, när en situation med öppen tillgång förändras till en situation där individer innehar exkluderande rätter. I USA förklarades radiospektrat vara offentlig egendom 1972. I Danmark avskaffades böndernas exkluderande rätt till ålfiske som ett resultat av påtryckningar från ålfiskarna. På Island finns det fortfarande stort motstånd mot att de individuella fiskkvoterna erkänns som fullt ut privata äganderätter.

Privata äganderätter kan försvaras med politiska och sociala argument såväl som ekonomiska. Genom att göra det möjligt för människor att internalisera externaliteter, eller reducera ekonomiska aktivitetens skadliga effekter till en acceptabel miniminivå, skapar de bättre allmänna villkor för fred i samhället. Med andra ord åstadkommer de spontan samordning av ekonomiska aktiviteter – individens ömsesidiga anpassning – vilket är ett av de tydligaste kännetecknen för ett civiliserat samhälle. Privata äganderätter styr också in aggressiva impulser i kanaler som är acceptabla och faktiskt gynnar andra.

Man har noterat att människan sällan har en så oskyldig syssla som när hon tjänar pengar och det är bättre att en människa tyranniserar sitt bankkonto än sina medmänniskor. Överföringen av naturresurser till individer skapar en större ansvarskänsla. Resurserna är så att säga i individernas vård och om individerna visar sig använda resurserna på ett ineffektivt sätt kommer de förr eller senare att förlora dem: en dåre och hans tillgångar skiljs fort från varandra.

Egendom gör det möjligt för människor att planera framtiden, att ha ett längre perspektiv. Varför riskerar fåren på Island inte att utrotas som elefanterna i Afrika? Skillnaden är att fåren ägs. Någon är ansvarig för dem, märker dem och inhägnar dem. Ett av de största problemen i Ryssland är att det aldrig funnits någon tradition av privata äganderätter till naturresurser, inte ens före kommunisttiden. Mycket kapital i de underutvecklade länderna är "osynligt", det kan inte registreras eller transfereras. Förädling av kapitalet medför inte alltid fördelar för ägaren och därför växer det inte i samma takt som i mera utvecklade länder. Det är riktigt att i ett samhälle med privata äganderätter kommer några människor att vara mycket rikare än andra. Dock nämns sällan de (säkert oavsiktliga) fördelarna med rika människor. De minskar kostnaderna för den fria marknadens experimentella processer genom att konsumera varor som är mycket dyra i början och som blir mycket billigare längre fram i processen. Bilen var en sådan vara, TV:n, videobandspelaren, mobiltelsefonden och pc:n också. Människor som är ekonomiskt oberoende bjuder motstånd mot sådant tyranni som kan utövas av småaktiga myndighetspersoner. De har tid och resurser att slåss, att driva rättssaker och driva frågor i media. Det är också mer än sannolikt att en grupp på 100 000 kapitalister kommer att satsa mera riskkapital än 10 investmentfonder som kontrolleras av människor som är politiskt utnämnda. Rika människor ger visserligen upphov till en del avundsjuka men i en stark och dynamisk ekonomi med stor social rörlighet ger sådana människor också upphov till hopp och uppmuntran. Och allra viktigast: det som förklarar kreativiteten och i slutändan den förbättrade levnadsstandarden i kapitalistiska länder är människors förmåga att experimentera med, att göra innovationer med, att kombinera och dela, köpa och sälja sin egendom.

Hannes H. Gissurarson (hannesgi@hi.is) är professor vid Islands universitet i Reykjavik.

ÖVERSÄTTNING: CECILIA BRINCK

Artikeln bygger på ett föredrag vid seminariet Rätten att äga – välståndets fundament, ordnat av Gösta Bohmans fond för idédebatt.